

**F. Köçərli adına Respublika
Uşaq Kitabxanası**

Repressiya qurbanları: tariximizin susdurulmuş səsləri

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına mühüm töhfələr verən Əli Nazimin 120-illik yubileyi münasibəti ilə kütləvi oxucular üçün hazırlanmış metodik vəsait

Bakı – 2026

Tərtibçi:

Aynurə Əliyeva

Redaktor:

Ruhiyyə Məmmədli

Repressiya qurbanları: tariximizin susdurulmuş səsləri - Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri Əli Nazimin 120-illik yubileyi münasibəti ilə kütləvi oxucular üçün hazırlanmış metodik vəsait / tərt.ed.A.Əliyeva; red. R.Məmmədli - Bakı: F. Köçərli ad. Respublika Uşaq Kitabxanası, 2026. –19s.

Ünvan:AZ-1022 Bakı şəh.,S.Vurğun küç.88;

E-mail: info@clb.az.

İnternet ünvanı: www.clb.az

Tərtibçidən

Azərbaycan tarixinin ən ağır və faciəli səhifələrindən biri siyasi repressiyalar dövrüdür. Xüsusilə XX əsrin 30-cu illərində sovet totalitar rejiminin həyata keçirdiyi repressiyalar nəticəsində minlərlə azərbaycanlı ziyalı, alim, yazıçı, şair, müəllim, dövlət xadimi, sənət adamı və ictimai fikir nümayəndəsi təqib və təzyiqlərə məruz qaldı. Onların bir çoxu həbs edildi, sürgünə göndərildi, güllələndi, ailələri isə uzun illər qorxu və təzyiq içində yaşamağa məcbur oldu.

Repressiyalar yalnız ayrı-ayrı insanların həyatına son qoymaqla məhdudlaşmırdı. Bu siyasət bütövlükdə cəmiyyətin düşüncə və yaradıcılıq mühitinə ağır zərbə vururdu. Milli düşüncəyə, müstəqil fikrə, Azərbaycan ədəbiyyatına, elminə və mədəniyyətinə xidmət edən insanlar susdurulur, onların əsərləri qadağan edilir, adlarının çəkilməsi belə təhlükəli hesab olunurdu. Beləliklə, bir xalqın yaddaşında bütöv bir nəslin izini silməyə yönəlmiş siyasət həyata keçirilirdi.

Azərbaycanın repressiya tarixinə nəzər saldıqda qarşımıza yalnız faciəli tələlər deyil, həm də böyük mənəvi irs qoyub getmiş şəxsiyyətlər çıxır. Onların həyat yolu göstərir ki, totalitar rejim insanın səsini müəyyən müddətə susdura bilər, lakin onun yaratdığı fikir və mənəvi dəyərləri əbədi olaraq məhv edə bilməz.

Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əli Nazimin taleyi xüsusi diqqət çəkir. Əli Nazim öz dövrünün ədəbi və ictimai fikir mühitində fəal iştirak edən, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına mühüm töhfələr verən ziyalılardan idi. Onun yaradıcılığı və ədəbi-tənqidi fəaliyyəti dövrün ictimai-mədəni prosesləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Lakin repressiya dalğası onun da taleyindən yan keçmədi.

Əli Nazimin həyat və yaradıcılıq yolu həmin dövrün Azərbaycan ziyalisinin qarşılaşdığı mürəkkəb mənəvi və ictimai-siyasi reallıqları anlamaq baxımından əhəmiyyətlidir. Onun taleyinə nəzər salmaqla repressiyaların yalnız fiziki məhv etmə siyasəti olmadığını, eyni zamanda milli ədəbi və intellektual mühitə qarşı yönəlmiş sistemli təzyiq olduğunu görmək mümkündür.

Əli Nazim kimi şəxsiyyətlərin həyat hekayələri bu gün bizə bir həqiqəti xatırladır: tarixin ən qaranlıq dövrlərində belə söz, fikir və yaddaş yaşamağa davam edir. Repressiya qurbanlarının xatirəsini yaşatmaq yalnız keçmişə yad etmək deyil, həm də azad düşüncənin, insan ləyaqətinin və milli yaddaşın dəyərini qorumaq deməkdir. Bu gün repressiya qurbanlarının adlarının yenidən xatırlanması, onların əsərlərinin araşdırılması və cəmiyyətə təqdim olunması tarixi ədalətin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki yaddaşını qoruyan xalq öz tarixinin ağır və səhifələrini də unutmaz, həmin səhifələrdən nəticə çıxararaq gələcəyə daha inamla addımlayır.

Əli Nazimin taleyi isə bu böyük repressiya tarixinin yalnız bir səhifəsidir. Həmin səhifənin arxasında Azərbaycan ədəbiyyatının, elminin və ictimai fikrinin itirilmiş bütöv bir nəslinin faciəsi dayanır.

Ziyalı qələm sahibi Əli Nazimin 120-illik yubileyi münasibəti ilə yazılmış bu vəsaiti işləməyi özümüzə borc bildik. Vəsait iki hissədən ibarətdir. I hissə **“Tarixin susdurduğu, yaddaşın yaşatdığı Əli Nazim”** adlanır və Əli Nazimin nakam həyatından bəhs edir. II hissədə isə onun yaradıcılığından bəhs edən tədbirlərdən söhbət açılır.

Görkəmli ziyalımız Əli Nazimin anadan olmasının 120-illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq, bir sıra tədbirlər: kitab müzakirəsi, dəyirmi masa, konfrans, oxucu konfransı, oxucularla söhbət, rəsm və şeir müsabiqəsi, icmal, dəyirmi masa, ədəbi-bədii gecə keçirilə bilər. Şairi sevdirmək, yaradıcılığını gənc nəslə və şagirdlərə tanıtmək məqsədilə kitabxanada kitab sərgisi təşkil olunmalıdır. Sərgiyə müxtəlif başlıqlarlar verilə bilər:

“Əli Nazim – repressiya qurbanı olan görkəmli ziyalı”, “Əli Nazimin faciəli taleyi və yaradıcılıq irsi”, “Repressiya illərinin susdurduğu Əli Nazim”, “Əli Nazim: yaradıcılıqdan repressiyaya uzanan həyat yolu”, “Əli Nazim və repressiya dövrünün acı həqiqətləri”, “Əli Nazimin həyatında 1937-ci ilin qara izi”, “Repressiyanın yarımçıq qoyduğu ömür: Əli Nazim”, “Susdurulan sözün sahibi – Əli Nazim”, “Qaranlıq illərin işıqlı siması: Əli Nazim”, “Bir ömrün üzərinə düşən repressiya kölgəsi”, “Yarımçıq qalan ömür, yaşamaqda davam edən söz”, “Zamanın susdura bilmədiyi Əli Nazim”, “Qara gecənin işığında qalan Əli Nazim”, “Sözün cəzalandırıldığı illərdə Əli Nazim”, “Ömrü yarıda qaldı, sözü yaşamaqda davam etdi”, “Repressiya külü altında qalan böyük irs”, “Tarixin ağırlı səhifəsində Əli Nazimin adı”, “Sayt üçün daha diqqətçəkən başlıqlar”, “Əli Nazim kim idi? Repressiyanın yarımçıq qoyduğu ziyalı ömrü”, “Əli Nazimin faciəli taleyi: Bir dövrün gizli həqiqətləri”, “Repressiya Əli Nazimdən nəyi aldı?”, “Sözün susdurulduğu illərdə bir qələm: Əli Nazim”, “Qara siyahılardan milli yaddaşa: Əli Nazim”, “Zülmət illərində sönməyən fikir işığı”, “Əli Nazim – sözə və yaddaşa çevrilən ömür”, “Milli istiqlal vurğunu- Əli Nazim, “Amal şairi, mübariz şəxsiyyət Əli Nazim”.

Azərbaycanda repressiya: xalqın yaddaşında yaşayan faciə və repressiya qurbanları

Azərbaycan tarixinin XX əsr səhifələri xalqımızın böyük nailiyyətləri ilə yanaşı, ağır sınaqları, faciələri və itkiləri ilə də yadda qalıb. Bu tarixdə ən ağırlı mövzulardan biri sovet totalitar rejiminin həyata keçirdiyi siyasi repressiyalardır. Xüsusilə 1930-cu illərin sonlarında geniş vüsət alan repressiyalar Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi, ədəbi və mədəni həyatına ağır zərbə vurub. Minlərlə insan müxtəlif ittihamlarla təqib olunub, həbs edilib, sürgünə göndərilib və həyatını itirib. Repressiyaların təsiri yalnız həmin insanların taleyi ilə məhdudlaşmayıb, onların ailələrinə, bütövlükdə cəmiyyətə və milli düşüncənin inkişafına da uzunmüddətli təsir göstərüb.

Bu gün repressiya qurbanlarının xatirəsinin yaşadılması yalnız keçmişi anmaq deyil. Bu, həm də tarixdən nəticə çıxarmaq, insan hüquqlarının və azad düşüncənin əhəmiyyətini dərk etmək, gələcək nəsillərə totalitarizmin mahiyyəti haqqında obyektiv təsəvvür vermək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Repressiyalara aparan yol

Azərbaycan 1920-ci ildə sovetləşdirildikdən sonra ölkənin ictimai-siyasi quruluşunda köklü dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlətçilik ənənələri dağıdıldı, siyasi müxalifət və müstəqil düşüncə üçün imkanlar ciddi şəkildə məhdudlaşdırıldı. Sovet hakimiyyətinə qarşı müqavimət və narazılıq müxtəlif formalarda təqib və repressiyalarla cavablandırıldı. Azərbaycan Prezidentinin rəsmi tarix materiallarında da qeyd olunur ki, sovet hakimiyyəti ilə barışmayan ziyalıların bir çoxu həbs edilib, sürgünə göndərilib və öldürülüb.

Repressiya siyasəti birdən-birə meydana çıxmamışdı. 1920-ci illərdən başlayaraq siyasi təqiblər, həbslər və sürgünlər həyata keçirilir, müxtəlif sosial qruplar “sınıf düşmən”, “antisovet element”, “millətçi”, “xalq düşməni” kimi damğalanırdı. Zaman keçdikcə bu siyasət daha sərt və sistemli xarakter aldı.

1930-cu illərin ortalarına gəldikdə isə repressiya mexanizmi artıq dövlət idarəçiliyinin mühüm alətlərindən birinə çevrilmişdi. Xüsusilə 1937-1938-ci illərdə SSRİ miqyasında həyata keçirilən Böyük Terror Azərbaycanda da geniş miqyas aldı.

1937-ci il – yaddaşımızın ən ağır səhifələrindən biri

1937-ci il repressiyaların ən geniş və faciəli mərhələlərindən biri kimi Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutur. Həmin dövrdə təkcə siyasi xadimlər deyil, alimlər, yazıçılar, şairlər, müəllimlər, jurnalistlər, hərbiçilər, dövlət qulluqçuları və digər peşə sahibləri də təqiblərə məruz qalırdı.

İnsanların “günahı” bəzən onların keçmiş fəaliyyəti, ailə mənşəyi, tanışlıq dairəsi və ya söylədiyi fikir olurdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində çalışmış şəxslər, milli düşüncəyə sahib ziyalılar və xaricdə yaşayan siyasi mühacirlərlə əlaqəsi olan insanlar xüsusi risk qrupuna daxil edilirdi.

Repressiya maşınının əsas məqsədlərindən biri cəmiyyətdə qorxu yaratmaq və insanların sərbəst düşünmək imkanlarını məhdudlaşdırmaq idi. İnsanlar yalnız öz talelərindən deyil, ailə üzvlərinin və yaxınlarının gələcəyindən də narahat olurdular.

Repressiyanın mexanizmi

Sovet repressiyalarının həyata keçirilməsində təhlükəsizlik və hüquq-mühafizə strukturlarının xüsusi rolu vardı. İttihamlar çox vaxt siyasi xarakter daşıyırdı və “əksinqilabi fəaliyyət”, “millətçilik”, “casusluq”, “sovet hakimiyyətinə qarşı fəaliyyət” kimi ifadələrdən istifadə olunurdu.

Azərbaycan Milli Arxiv İdarəsinin məlumatlarına görə, 1938-ci ildə arxiv qurumlarının Xalq Daxili İşlər Komissarlığının tabeliyinə verilməsi də həmin dövrün siyasiləşdirilmiş idarəçilik mühitinin göstəricilərindən biri idi. Arxiv sənədlərindən siyasi məqsədlərlə, o cümlədən kütləvi repressiyalar zamanı istifadə olunurdu.

Beləliklə, repressiya yalnız insanın həbs edilməsi ilə başa çatmırdı. Bir şəxsin “xalq düşməni” elan edilməsi onun ailəsinin də həyatına təsir göstərirdi. Ailə üzvləri cəmiyyətdə təzyiqlərlə qarşılaşır, iş və təhsil imkanlarını itirə, sürgün və digər təqiblərə məruz qala bilirdilər.

Azərbaycan ziyalılarına vurulan ağır zərbə

Repressiyaların Azərbaycan üçün ən böyük faciələrindən biri milli ziyalı təbəqəsinin ciddi itkilərə məruz qalması idi. Azərbaycanın ədəbi, elmi və mədəni həyatının inkişafında mühüm rol oynamış bir sıra tanınmış şəxslər repressiyaların qurbanına çevrildilər. Onların arasında Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Salman Mümtaz, Tağı Şahbazi Simurq, Hacı Kərim Sanılı və başqa görkəmli ziyalıların adları xüsusi qeyd olunur. Bu insanların hər biri yalnız bir fərd deyildi. Onlar milli ədəbiyyatın, elmin, mədəniyyətin və ictimai fikrin daşıyıcıları idi. Buna görə də onların fiziki və mənəvi təqibi bütövlükdə Azərbaycanın intellektual potensialına vurulan zərbə idi. Milli Arxiv İdarəsinin araşdırmalarında Hacı Kərim Sanılı kimi pedaqoq, şair və ictimai xadimlərin də 1937-ci il repressiyasının qurbanı olduğu göstərilir.

Hüseyn Cavid – susdurula bilməyən sənət

Azərbaycan ədəbiyyatının böyük nümayəndələrindən Hüseyn Cavid repressiya illərinin ən məşhur qurbanlarından biridir.

Cavidin yaradıcılığı insan, azadlıq, mənəviyyat, ədalət və vicdan kimi ümumbəşəri dəyərlərlə zəngin idi. Onun əsərlərində insanın daxili dünyası, cəmiyyətin ziddiyyətləri və mənəvi seçimlər mühüm yer tuturdu.

1937-ci ildə həbs edilən Hüseyn Cavid uzaq Sibir torpaqlarına sürgün edildi və 1941-ci ildə İrkutsk vilayətində vəfat etdi.

Lakin repressiya onun yaradıcılığını tarixdən silə bilmədi. Əksinə, illər keçdikcə Hüseyn Cavidin adı Azərbaycan ədəbiyyatının ən uca zirvələrindən biri kimi yenidən öz layiqli yerini tutdu.

Mikayıl Müşfiq – yarımçıq qalan ömür

Azərbaycan poeziyasının parlaq simalarından biri Mikayıl Müşfiqin taleyi də repressiya faciəsinin simvoluna çevrilib. Gənc yaşlarından ədəbiyyata gələn Müşfiq qısa yaradıcılıq ömrünə baxmayaraq Azərbaycan poeziyasına özünəməxsus nəfəs gətirmişdi. Onun yaradıcılığında həyat sevgisi, insan duyğuları, vətən və təbiət mövzuları xüsusi yer tuturdu. 1937-ci ildə həbs olunan şair sonralar repressiyanın qurbanına çevrildi. Onun həyatının faciəli şəkildə yarımçıq qalması Azərbaycan ədəbiyyatının da böyük itkisi idi. Bu gün Müşfiqin adı və yaradıcılığı yaşamaqda davam edir. Onun taleyi bizə xatırladır ki, siyasi repressiyalar bir insanın həyatını dayandıra bilər, lakin həqiqi sənətin və sözün ömrünü bitirə bilməz.

Əhməd Cavad – milli ruhun səsi

Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri Əhməd Cavad da repressiya qurbanları sırasında yer alır.

Milli düşüncəsi, vətən sevgisi və istiqlal ideyaları ilə seçilən Əhməd Cavad Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi iz qoyub. Onun yaradıcılığı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün milli ruhunu ifadə edən mühüm ədəbi nümunələr sırasında qiymətləndirilir. 1937-ci ildə həbs edilərək repressiyaya məruz qalan şairin taleyi Azərbaycan milli düşüncəsinə qarşı aparılan təqiblərin faciəli nümunələrindən biridir.

Salman Mümtaz – milli ədəbi irsin fədaisi

Salman Mümtaz Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və klassik ədəbi irsin araşdırılması sahəsində mühüm xidmətləri olan alim və tədqiqatçı idi.

O, Azərbaycan klassiklərinin əsərlərini toplamaq, qorumaq və tədqiq etməklə milli ədəbiyyat tariximizin öyrənilməsinə böyük töhfə vermişdi.

Repressiya illərində Salman Mümtaz da həbs edildi və həyatını itirdi. Onun taleyi milli mədəni irslə məşğul olan ziyalıların belə siyasi təqiblərdən kənarda qalmadığını göstərir.

AMEA-nın hazırladığı “Azərbaycanın repressiya olunmuş alimləri: biobibliografik göstərici” nəşrində 1920-1940-cı illərdə repressiyaya məruz qalmış alimlər haqqında məlumatlar toplanıb və onların həyat və yaradıcılığı sənədlər əsasında araşdırılıb.

Repressiyanın qurbanları yalnız ziyalılar deyildi

Repressiya deyəndə ilk növbədə tanınmış yazıçı və şairlərin adları yada düşsə də, bu faciənin miqyası daha geniş idi.

Repressiyaya məruz qalanlar arasında kəndlilər, fəhlələr, hərbcilər, müəllimlər, dövlət qulluqçuları, din xadimləri və müxtəlif peşə sahibləri vardı. Bəziləri həbs edilir, bəziləri sürgünə göndərilir, bəziləri isə ən ağır cəzaya məruz qalırdı. Bu baxımdan repressiya Azərbaycan cəmiyyətinin bütün təbəqələrinə toxunan ümumxalq faciəsi idi. Müxtəlif arxiv və elmi araşdırmalarda repressiya qurbanlarının adlarının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər aparılıb. AMEA-nın nəşrində Azərbaycan SSR XDİK-nin “üçlük” qərarları əsasında repressiya olunmuş insanların adlarının siyahılarının da təqdim edildiyi bildirilir.

“Üçlük”lərin qərarları və hüquqsuzluq mühiti

Repressiya illərində məhkəmə sistemindən kənar və ya məhkəmənin normal hüquqi prinsiplərinə cavab verməyən xüsusi mexanizmlər də fəaliyyət göstərirdi. Bu sistemdə “üçlüklər” mühüm rol oynayırdı. İnsanların taleyi çox vaxt şəffaf və ədalətli məhkəmə araşdırması olmadan həll edilirdi. İttihamların siyasi xarakter daşması, müdafiə imkanlarının məhdudluğu və hüquqi təminatların pozulması repressiya mexanizminin əsas xüsusiyyətlərindən idi. Belə şəraitdə insanın günahsızlığını sübut etməsi olduqca çətin idi. Repressiyanın əsas faciəsi də məhz burada idi: hüquq və ədalət prinsipləri siyasi məqsədlərə tabe etdirilmişdi.

Sürgün – vətəndən uzaqda yaşamaq məcburiyyəti

Repressiyanın formalarından biri də sürgün idi. Minlərlə insan doğma torpağından uzaq ərazilərə göndərilirdi. Sibir və Qazaxıstanın ucqar bölgələri, digər yaşayış məntəqələri sürgün edilən insanların məcburi yaşayış yerlərinə çevrilirdi. Onlar ailələrindən, doğma mühitdən, peşələrindən və sosial çevrələrindən ayrılırdılar.

Sürgün insan üçün yalnız coğrafi məkanın dəyişməsi deyildi. Bu, onun həyatının, ailə münasibətlərinin və gələcək planlarının dağıdılması demək idi. Azərbaycanın rəsmi tarix materiallarında da 1937-ci il repressiyaları zamanı ziyalıların Sibir və Qazaxıstanın müxtəlif bölgələrinə sürgün edildiyi qeyd olunur.

Repressiyanın ailələrə vurduğu yara

Repressiyaların ən ağır tərəflərindən biri də onların ailə yaddaşında buraxdığı izdir. Bir insanın həbs edilməsi və ya “xalq düşməni” kimi damğalanması onun ailə üzvlərinin də həyatını dəyişirdi. Övladlar valideynlərini itirir, ailələr sosial təzyiq altında yaşayır, insanlar öz yaxınlarının taleyi haqqında illərlə xəbər ala bilmirdilər. Bəzən repressiya qurbanlarının adını belə açıq şəkildə çəkmək təhlükəli hesab olunurdu. Beləliklə, bir ailənin yaşadığı faciə illərlə səssizlik içində qorunurdu.

Bu səbəbdən repressiya tarixini öyrənərkən yalnız arxiv sənədlərinə deyil, ailə xatirələrinə, məktublara, gündəliklərə və şifahi tarix materiallarına da diqqət yetirmək vacibdir. Tarixin müəyyən dövrlərində baş verən hadisələrin unudulması

cəmiyyət üçün yeni problemlər yarada bilər. Repressiya qurbanlarının xatirəsinin yaşadılması buna görə mühüm ictimai və mənəvi vəzifədir. Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra repressiya qurbanlarının taleyinin araşdırılması, onların adlarının müəyyənləşdirilməsi və hüquqi baxımdan bəraət alması istiqamətində işlər aparılıb.

Azərbaycan Respublikasında siyasi repressiya qurbanlarının hüquqlarının bərpası ilə bağlı qanunvericilik bazası da formalaşdırılıb. “Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında” qanun bu istiqamətdə mühüm hüquqi sənədlərdən biridir. Qanuna sonrakı illərdə də dəyişikliklər edilib. Bəraət yalnız hüquqi qərar deyil. Bu, tarixi ədalətin bərpasına doğru atılan addımdır. Çünki repressiya qurbanlarının bir çoxunun adları uzun illər haqsız ittihamların kölgəsində qalmışdı. Repressiya tarixinin obyektiv şəkildə araşdırılması üçün arxiv sənədləri əvəzsiz mənbədir.

İstintaq materialları, qərarlar, məktublar, şəxsi sənədlər, fotosəkillər və digər arxiv materialları həmin dövrün reallıqlarını daha dəqiq öyrənməyə imkan verir.

Azərbaycan Milli Arxiv İdarəsinin fondlarında müxtəlif dövrlərə aid çoxsaylı sənədlərin qorunması tarixçilər və tədqiqatçılar üçün mühüm imkan yaradır. Repressiya illərində arxivlərin siyasiləşdirilməsi isə həmin dövrdə sənədlərin idarə olunmasının da siyasi nəzarət altında olduğunu göstərir.

Bu sənədlər arasında bəzən bir insanın taleyini dəyişən bir qərar, bir məktub və ya bir neçə sətirlik qeyd olur. Tarixçinin vəzifəsi həmin sənədləri yalnız oxumaq deyil, onların arxasında dayanan insan talelərini də görməkdir.

Rəqəmlərdən daha böyük faciə

Repressiyaların miqyası ilə bağlı müxtəlif tədqiqatlarda fərqli rəqəmlərə rast gəlinir. Bu fərqlərin səbəbləri arasında müxtəlif dövrlərin, repressiya formalarının və sənəd bazalarının fərqli şəkildə hesablanması dayanır.

AMEA-nın materiallarından birində 1937-1938-ci illərdə Azərbaycanda repressiya nəticəsində öldürülən insanların sayının 120 mindən çox olduğu barədə tədqiqatçı məlumatı qeyd edilir. Bu rəqəm konkret elmi araşdırmanın nəticəsi kimi təqdim olunur və bütün repressiya dövrünün ümumi statistikasını avtomatik əvəz etmir.

Lakin hansı rəqəmdən danışmağımızdan asılı olmayaraq, hər bir statistikanın arxasında ayrıca insan taleyi dayanır. Bir ad, bir ailə, bir yarımçıq ömür, bir itirilmiş yaradıcılıq və bir susdurulmuş səs...

Sükutun arxasında qalan səslər

Repressiya qurbanlarının həyatına nəzər salanda diqqət çəkən əsas məqamlardan biri onların böyük hissəsinin Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafına xidmət edən insanlar olmasıdır.

Onlar məktəblərdə dərs deyir, kitab yazır, elmi araşdırmalar aparır, teatr və musiqinin inkişafına töhfə verir, milli ədəbiyyatı öyrənir, dövlət idarələrində çalışırdılar. Onların bir çoxu öz dövrünün ən savadlı və fəal insanları idi. Buna görə

repressiya yalnız ayrı-ayrı şəxslərin yox edilməsi deyil, həm də cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının zəiflədilməsi idi. Buna baxmayaraq, onların ideyaları və əsərləri zamanın sınağından keçdi. Bu gün həmin insanların adları yenidən öyrənilir, kitabları nəşr olunur, əsərləri məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində tədqiq edilir.

Repressiya tarixini xatırlamaq keçmişdə yaşamaq demək deyil. Əksinə, keçmişin səhvlərindən nəticə çıxararaq daha ədalətli gələcək qurmaq deməkdir. Totalitar rejimlərin ən təhlükəli xüsusiyyətlərindən biri insanın fərdi düşüncəsini və hüquqlarını dövlətin siyasi məqsədlərinə tabe etməsidir. Repressiya tarixi göstərir ki, hüququn, ədalətin və insan ləyaqətinin qorunmadığı cəmiyyətdə heç kim özünü təhlükəsiz hiss edə bilməz. Bu baxımdan repressiya qurbanlarının xatirəsi gənc nəsil üçün mühüm mənəvi dərslərdir. Onların həyat hekayələri bizə azad düşüncənin, millimədəni irsin, elm və təhsilin, insan hüquqlarının nə qədər qiymətli olduğunu göstərir.

Yaddaş yaşadığca tarix susmur

Bu gün repressiya qurbanlarının adlarının araşdırılması və onların irsinin gələcək nəsillərə çatdırılması mühüm vəzifə olaraq qalır.

Əli Nazimin, Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin, Əhməd Cavadın, Salman Mümtazın, Hacı Kərim Sanılının və yüzlərlə, minlərlə digər repressiya qurbanının taleyi Azərbaycan tarixinin ayrılmaz hissəsidir. Onların həyatında böyük bir faciə vardı, amma həmin faciə ilə yanaşı, böyük bir mənəvi müqavimət də görünür. Çünki insanı fiziki olaraq susdurmaq mümkün olsa da, onun yaratdığı fikir, əsər və mənəvi irs xalqın yaddaşında yaşamaqda davam edə bilər. Tarix yalnız qələbələrdən və şöhrətli səhifələrdən ibarət deyil. Tarixin ən ağırlı səhifələri də gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır. Çünki unudulan faciələr yenidən təkrarlana bilər, xatırlanan faciələr isə insanlığı daha diqqətli, daha ədalətli və daha məsuliyyətli olmağa çağırır.

Repressiya qurbanlarının xatirəsini yaşatmaq buna görə yalnız keçmişə ehtiram deyil. Bu, həm də bu günə və gələcəyə verilən bir sözdür: insanın ləyaqəti, azad düşüncəsi və haqqı heç bir siyasi məqsədin kölgəsində qalmamalıdır.

Onların adları tarix kitablarında sadəcə bir sətir deyil. Hər ad bir ömürdür. Hər ömür bir ailənin yaddaşındadır. Hər yaddaş isə xalqın tarixidir.

Həyatı

Azərbaycan tənqidçisi və ədəbiyyatşünası, 1934-cü ildən AYB-nın üzvü Mahmudzadə Ələkbər Mahmud oğlu (Əli Nazim) 1906-cı ildə Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərində dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini də orada "Mədrəseyi-Nicat"-da almış, farsca yazıb oxumağı öyrənmişdir. O, 1916-cı ildə Batumidə yaşayan ailəsinin yanına gedib, orada rus dilini öyrənir. 1922-ci ildə Səməd Ağaoğlunun Batumidə yeni əlifba komitəsi təşkil etdiyi zaman Ə. Nazim də

komitənin işində fəal iştirak etmişdir. O, 1922-ci ildə Bakıya köçüb, burada pedaqoji texnikumda oxuyub. Texnikumda oxuduğu illərdə "Yeni yol" və "Kommunist" qəzetlərində məqalələr dərc etdirmişdir.

Texnikumu bitirdikdən sonra 1925-ci ildə Leningrad Şərqşünaslıq İnstitutuna daxil olmuşdur. Ə. Nazim məşhur sovet şərqşünasları akademik A. N. Samoyloviç və professor Y. Bertelsin tələbəsi olub. O, institutda oxumaqla yanaşı, tənqidi fəaliyyətini də davam etdirmiş və müasir ədəbiyyatın aktual problemlərinə dair məqalələr yazaraq Bakıya göndərmişdir. Bu məqalələr "Kommunist", "Maarif və mədəniyyət" səhifələrində işıq üzü görüb. Əli Nazim 1927-ci ildə institutun son kursunda oxuyarkən Türkiyəyə elmi ezamiyyətə göndərilib. Beləliklə, Türkiyə mətbuatında onun müasir Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında geniş məqaləsi çıxmışdır. Ezamiyyətdən qayıdandan sonra Əli Nazim Moskva Kommunist Akademiyasının aspiranturasına daxil olub. Burada ədəbiyyatşünas professor V. F. Pereverzevin mühazirələrini dinləmişdir.

Əmək fəaliyyəti

Əli Nazim 1930-cu ildə o, aspiranturayı əla qiymətlərlə bitirərək Kommunist Akademiyasının elmi işçisi, SSRİ xalqları ədəbiyyatı və incəsənəti bölməsinin elmi katibi vəzifələrində işləyib (1927–1932). Həmin il o, kommunist partiyası sıralarına daxil olub. 30-cu illərin əvvəllərində Ə. Nazim öz fəaliyyətini Bakıda davam etdirmişdir. O, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun ədəbiyyat şöbəsinin müdiri və Ali Pedaqoji İnstitutda kafedra müdiri vəzifələrində çalışmışdır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, poetika, poetika tarixi, ədəbiyyat tarixi və s. kurslar üzrə mühazirələr oxuyub, seminar aparıb. O, eyni zamanda, tənqidçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı İdarə Heyətinin və bir sıra mətbuat orqanı redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Rus dilində nəşr olunan "Ədəbiyyat ensiklopediyası"nın şöbə redaktoru kimi fəaliyyət göstərən Əli Nazim burada Azərbaycan və türk ədəbiyyatı haqqında məqalələr dərc etdirmişdir.

Yaradıcılığı

Əli Nazimin ilk məqalə və şeirləri 1921-ci ildə Batumidə çıxan "İştirak" qəzetində çap olunub. Onun tənqidi fəaliyyəti bütünlüklə on beş ilə yaxın bir vaxtı əhatə edir. İyirminci illərdə tənqidin ən aktual məsələsi ədəbiyyat və inqilab problemi, yeni ədəbiyyat və onun hansı yollarla yaradılması problemi idi. Ə. Nazim Azərbaycanda bu problemə müraciət edən ilk sovet tənqidçilərindən biri olmuşdur. Onun 1924–25-ci illərdə nəşr olunmuş məqalələrində — "Yeni yol" qəzetində dərc olunmuş "Ədəbi ehtiyaclarımız" (1924), "Yeni həyat və yeni ədəbiyyat" (1924), "Ədəbiyyatımız və ədəbiyyat tariximiz" (1925) kimi məqalələrində, sosialist çevrilişi ilə ölkədə əmələ gələn ictimai-siyasi və mədəni dəyişiklikləri əks etdirmişdir.

Tənqidçinin xüsusi diqqət yetirdiyi problemlər sırasında yeni ədəbiyyatın yaradıcılıq siması, ədəbiyyatda ideyalılıq və sinfilik problemləri olmuşdur. Onun "Bugünkü ədəbiyyatımız haqqında", "Proletar ədəbiyyatı ətrafında", "Bugünkü Azərbaycan ədəbiyyatı və onun ictimai məfkurəvi siması", "Süleyman Rüstəm haqqında kiçik bir mülahizə", "Günəşi içirik... günəşlənirik", "Yeni vəzifələr qarşısında", "Mədəni inqilab və mədəni irs məsələsi", "Çığırdaşlarımız haqqında", "Yeni Azərbaycan ədəbiyyatı", "Proletar ədəbiyyatımızın yaradıcılıq siması", "Ədəbiyyatımızı bolşevikləşdirmək və həqiqi proletar ədəbiyyatı yaratmaq...", "Şeirimizin və şüurumuzun xəstəlikləri haqqında", "Üç şeir" və məqalələri müasir ədəbiyyatın yaradıcılıq məsələlərinə həsr olunmuşdur.

1930-cu illərdə Plexanovun ətrafında tənqidlərin kəskinləşdiyi bir dövrdə Ə. Nazim yazırdı ki, "... Plexanov təsiri altında olmayan tənqidçimiz olmamışdır". Bilavasitə özündən danışarkən tənqidçi göstərirdi ki, "o, 1926-cı ildən 1930-cu ilə qədər öz məqalələrində böyük dərəcədə Plexanov təsiri altında olmuş, bir çox mühüm əsərləri Plexanov nöqtəyi-nəzərindən qoyub həll etmişdir".

Azərbaycan sovet poeziyasının bir sıra ciddi problemləri tənqidçinin "Şeirimizin və şüurumuzun xəstəlikləri haqqında" adlı çox geniş və dərin məzmunlu məqaləsində əsaslı şəkildə qoyulub işıqlandırılmışdır. 1920-ci illərdə onun mərkəzi mətbuatda məqalələri nəşr olunurdu. Məsələn, "Azərbaycan ədəbiyyatı"(1929), "Xırda burjua ziyalılığı proletar ədəbiyyatı pərdəsi altında" (1930) məqalələri Moskva jurnallarında çap olunmuşdur. Otuzuncu illərdə Ə. Nazim bu sahədə fəaliyyətini daha da genişləndirir, mərkəzi mətbuatda, Zaqafqaziya mətbuatında iştirak edir. Alimin 1933-cü ildə "Marks və Engelsin estetik görüşləri haqqında" məqaləsi Azərbaycanda bu sahədə ilk təşəbbüslərdən biri kimi qiymətləndirilir. 30-cu illərdə Ə. Nazimin yaradıcılığında sovet ədəbiyyatının tarixən qısa dövr ərzində keçdiyi yolu ümumiləşdirmək meyli nəzərə çarpırdı və bu onun "Proletar diktaturası dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində özünü büruzə verirdi.

Ə. Nazimin yaradıcılıq yolunu və təkamülünü öyrənməyə xüsusi maraq göstərirdi yazıçılardan biri Cəfər Cabbarlı olmuşdur. Onun "Almaz", "Yaşar"a doğru (1935), "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu" (1934–35), "Cəfər Cabbarlı" (1935) mövcuddur. Alim həmçinin dünya və SSRİ xalqları ədəbiyyatları, Firdovsi, Nəvai, Xəyyam, Höte kimi şəxsiyyətlər haqqında məqalələr yazmışdır. Ə. Nazimin müraciət etdiyi sənətkarlar arasında Vladimir Mayakovski xüsusi yer tuturdu. O, yazırdı: "Biz hər şeydən əvvəl, Mayakovskinin böyük sənətini, onun necə, hansı yollarla inqilabın ən yaxşı, ən istedadlı şairi olmasını öyrənməliyik".

Ədəbiyyat Sektoru 1933-cü ilin sonunda əhatə dairəsini xeyli genişləndirərək Ədəbi abidələrin nəşri, Ədəbi irs, Türk ədəbiyyatı və Şifahi ədəbiyyat seksiyalarını yaratmışdır. 1934-cü il üçün Ədəbiyyat Sektorunun nəzərdə tutduğu iş planı ədəbiyyatşünaslıq elminin dirçəlişi istiqamətində ciddi addımlar atıldığından

xəbər verirdi. Ə.Nazimin planına Molla Nəsrəddinin (Cəlil Məmmədquluzadənin – İ.H., A.R.) 1-ci cildini (10 ç.v.) çapa hazırlamaq tapşırılmışdır.

"Ədəbi abidələrin nəşri silsiləsindən: 1."M.F.Axundzadənin fəlsəfi əsərləri", rus dilində, həcmi 15 ç.v., icraçı Ə.Nazim, redaktoru R.Axundov. 2."M.F.Axundzadənin əsərlərinin tərtibi", türk dilində, həcmi 30 ç.v., icraçı Ə.Abid, redaktorları R.Axundov və Ə.Nazim. 3. Cəlil Məmmədquluzadənin (Molla Nəsrəddin) əsərlərinin tədqiqi. türk dilində, həcmi 20 ç.v., icraçı H.Səmədzadə, redaktoru Ə.Nazim təyin edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi problemləri ilə bağlı iki iş icraya təqdim olunmuşdur: 1. "Molla Nəsrəddin" jurnalının tarixi. Türk dilində, həcmi 2 ç.v., icraçı H.Səmədzadə, redaktoru Ə.Nazim. 2.Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Şəfinin yeri. Türk dilində, həcmi 2 ç.v., icraçı Ə.Abid, redaktoru Ə.Nazim nəzərdə tutulmuşdur. Dil və Ədəbiyyat İnstitutu direktorunun 1936-cı il 16 mart tarixli 4 sayılı əmri ilə Ə.Nazim (Mahmudzadə direktor müavini təyin edilmişdir. O, bu vəzifədə sentyabrın 7-dək fəaliyyət göstərsə də, C.Məmmədquluzadənin bədii əsərlərindən ibarət 2-ci cildi (şərhlərlə birlikdə 31 ç.v.) üzərində redaktə işini başa çatdıraraq Azərnəşrə təhvil vermişdir.

Ə.Nazim 1937-ci il mart ayının 18-də, bazar günü həbs edilmişdir. Novruz bayramı günü, martın 22-də müstəntiqin ona qarşı irəli sürdüyü ittiham İstanbulun "Türk yurdu" dərgisinin (1927) iki sayında çap edilən "Yeni Azərbaycan ədəbiyyatı" adlı məqaləsi olmuşdur. Oktyabrın 13-də (1937) SSRİ Ali Məhkəməsi Hərbi kollegiyası səyyar sessiyasının qərarı ilə Ə.Nazimə 10 il həbs cəzası verilmiş və o, 1941-ci ilin avqustun 31-də Oryol həbsxanasında vəfat etmişdir.

Kitabxanada keçiriləcək ənənəvi tədbir forması kimi **“Tarixin ağırlı səhifəsində Əli Nazimin adı”** adlı **“oxucularla söhbət”** də keçirilə bilər. Oxucuların istəyini nəzərə alan kitabxanaçı oxucularla birgə Əli Nazimin həyatını, və müxtəlif adda əsərlərini müzakirə edə bilər.

Kitabxanaçı: *Hörmətli oxucular, əziz tədbir iştirakçıları!*

Bu gün burada Azərbaycan tarixinin və ədəbi-mədəni yaddaşımızın ən ağırlı səhifələrindən birinə nəzər salmaq üçün toplaşmışıq. “Oxucularla söhbət” imiz Azərbaycanın mürəkkəb və faciəli repressiya illərində həyatını və yaradıcılığını araşdırmaq məcburiyyətində qaldığımız görkəmli ziyalılardan biri – Əli Nazimin xatirəsinə həsr olunub.

Tarix bizə yalnız qələbələrdən, böyük nailiyyətlərdən və xoşbəxt günlərdən danışmır. Tarixin yaddaşında xalqın keçdiyi ağır sınaqlar, itirdiyi dəyərli insanları, yarımçıq qalmış ömürləri və susdurulmuş səsləri də yaşayır. Bu səhifələri öyrənmək bəzən ağırlı olsa da, onları unutmamaq daha böyük təhlükədir. Çünki xalqın yaddaşı onun mənəvi sərvətidir. Keçmişini bilən insan bu gününü daha yaxşı anlayır, gələcəyinə daha məsuliyyətlə yanaşır.

XX əsrin 30-cu illəri Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb və faciəli dövrlərindən biri kimi yadda qalıb. Sovet rejiminin həyata keçirdiyi siyasi repressiyalar nəticəsində Azərbaycanın tanınmış ziyalıları, yazıçı və şairləri, alimləri, müəllimləri, dövlət və ictimai xadimləri ağır təqiblərə məruz qaldılar. Bir çox insan həbs edildi, sürgünə göndərildi, həyatını itirdi. Onların ailələri də bu faciənin ağır nəticələrini uzun illər yaşamağa oldular.

Bu repressiyaların ən böyük faciələrindən biri isə yalnız insanların fiziki olaraq sıradan çıxarılması deyildi. Rejim eyni zamanda sərbəst düşüncəni, müstəqil fikri, milli-mənəvi dəyərləri və yaradıcı insanları susdurmağa çalışırdı. Ədəbiyyatın, elmin və mədəniyyətin inkişafına böyük töhfə verə biləcək insanların həyatlarının yarımçıq qalması bütövlükdə Azərbaycan cəmiyyətinin intellektual və mədəni həyatında ağır itkilərə səbəb oldu.

Belə bir tarixi mühitdə Əli Nazimin həyat və yaradıcılığı xüsusi maraq doğurur. O, Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrinin inkişafında özünəməxsus yeri olan ziyalılardan biridir. Ədəbi proseslərə münasibəti, tənqidi düşüncəsi və yaradıcılıq fəaliyyəti onun dövrünün ədəbi mühitində seçilməsinə imkan verib. Lakin onun həyat yolu da repressiyanın amansızlığından yan keçməyib.

Bu gün Əli Nazim haqqında danışarkən biz yalnız bir ədəbiyyatşünasın, tənqidçinin və ziyalının həyatından söz açmırıq. Biz eyni zamanda bir dövrün mənzərəsinə nəzər salırıq. Əli Nazimin taleyində bütöv bir nəslin – elmə, ədəbiyyata, mədəniyyətə və ictimai düşüncəyə xidmət edən insanların taleyinin ağrısını görmək mümkündür.

Əziz oxucular!

Kitabxana bizim üçün yalnız kitabların saxlandığı və oxunduğu məkan deyil. Kitabxana həm də yaddaş evidir. Burada keçmişin səsi bu günə çatır, yazıçıların və alimlərin düşüncələri nəsildən-nəslə ötürülür. Bəzən bir kitabın səhifəsində illər əvvəl susdurulmuş bir insanın səsinə eşidirik. Bəzən bir fotosəkil, bir əsər, bir bioqrafik məlumat bizə bütöv bir dövr haqqında düşünməyə imkan verir.

Ona görə də belə tədbirlərin kitabxanalarda keçirilməsi təsadüfi deyil. Biz istəyirik ki, oxucularımız tariximizin bu ağırlı səhifələri haqqında məlumat əldə etsinlər, repressiya qurbanlarının adlarını tanısinlar və onların irsinə hörmətlə yanaşsınlar.

Əli Nazimin həyatına nəzər salarkən özümüdə bir sıra suallar verə bilərik: Bir insanın düşüncəsi niyə təhlükə hesab edilirdi? Nə üçün ziyalıların sözündən qorxurdular? Nə üçün ədəbiyyat və elm adamları təqib olunurdu? Bir insanın həyatı yarımçıq qalsa da, onun fikirləri necə yaşayır?

Bu suallar bizi yalnız keçmiş haqqında düşünməyə deyil, həm də sözün, elmin, ədəbiyyatın və azad düşüncənin dəyərini anlamağa sövq edir.

Əli Nazimin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi bizə bir həqiqəti xatırladır: insanın ömrünü yarımçıq qoymaq mümkündür, lakin onun yaratdığı mənəvi irsi tamamilə yox etmək mümkün deyil. İllər keçdikcə həmin irs yenidən araşdırılır, əsərlər oxunur, adlar xatırlanır və tarix öz həqiqətlərini gələcək nəsillərə çatdırır.

Bu gün burada Əli Nazimin adını yad etməklə yanaşı, repressiya illərində həyatını itirmiş və təqiblərə məruz qalmış bütün ziyalılarımızı da ehtiramla xatırlayırıq. Onların hər biri Azərbaycan xalqının mənəvi tarixində öz izini qoyub.

İnanıram ki, bugünkü söhbətimiz yalnız keçmişə qısa bir nəzər olmayacaq. Bu görüş hər birimizi tariximizi daha dərinləndirən öyrənməyə, kitab oxumağa, ziyalılarımızın irsini araşdırmağa və milli yaddaşımıza daha həssas yanaşmağa sövq edəcək.

Gəlin bu gün Əli Nazimin həyat və yaradıcılığına birlikdə nəzər salaq, onun yaşadığı dövrü anlamağa çalışaq və tarixin ağırlı səhifəsində qalan bir adın yaddaşımızda necə yaşadığını birlikdə düşünək.

Sizi "Tarixin ağırlı səhifəsində Əli Nazimin adı" adlı "Oxucularla söhbət"ə dəvət edirəm.

Kitabanaçının çıxışından sonra iştirakçılaröz çıxışlarına keçid alır.

I iştirakçı: *Əliəkbər Mahmud oğlu Mahmudzadə (1906, Təbriz – 31.08.1941, Oryol) - Görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi...*

Əli Nazim 1906-cı ildə Təbrizdə anadan olmuşdur. 1908-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Batuma köçmüş, 1924-cü ilə qədər burada yaşayaraq ibtidai təhsil almışdır. O, 1924-cü ildə Bakıya gələrək Pedaqoji Texnikumda təhsilini davam etdirmişdir. C.Məmmədquluzadənin redaktoru olduğu "Yeni yol" qəzetinin mətbəəsində əvvəl buraxılışa məsul, sonra isə redaksiyada ədəbiyyat və təhsil şöbəsinin müdiri vəzifəsində (1924-1925) fəaliyyət göstərmişdir. Ə.Nazim 1925-ci ildə Azərbaycan KP MK-nın göndərişi ilə A.S.Yenukidze adına Leninqrad Şərq İnstitutunun Türkologiya Seminariyasına göndərilərək türkologiya ixtisasına yiyələnmişdir. Müəllimləri – akademik A.N.Samoyloviçin və professor Y.E.Bertelsin tövsiyəsi ilə 1927-ci ildə Leninqrad Şərq İnstitutundan 6 ay müddətinə İstanbul elmi ezamiyyəyə göndərilmişdir. 1928-ci ildə Leninqradda təhsilini bitirib Bakıya qayıtsa da, Azərbaycan KP MK və Maarif Komissarlığı onu Moskvaya İctimai Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutuna ezam etmişdir. Ə.Nazim burada aspiranturanı 1930-cu ildə başa vurmuş, RSFSR Xalq Maarif Komissarlığının qərarı ilə ona dosent elmi adı (1930) verilmiş və həmin il Kommunist Partiyası sıralarına daxil olmuşdur. Bir müddət SSRİ XKS-də Qanunların nəşri şöbəsində redaktor, eyni vaxtda Kommunist Akademiyasında elmi işçi və SSRİ Xalqları ədəbiyyatı və incəsənəti seksiyasının elmi katibi (1929 – yanvar 1931) işləmişdir. Bakıya qayıtdıqdan sonra Ə.Nazim Azərnəşrdə Sosialist siyasi ədəbiyyat şöbəsinin müdiri, Az.DETİ-də Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət bölməsinin və Ali Pedaqoji İnstitutda Ədəbiyyat və dilçilik kafedrasının rəhbəri vəzifələrində çalışmışdır. 1935-ci ilin

əvvəllərindən Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında Ədəbiyyat, dil və incəsənət şöbəsinin redaktoru vəzifəsini icra etmişdir.

Ə.Nazim ədəbi yaradıcılığa 1921-ci ildə Batumda işıq üzü görən "İştirak" qəzetində ilk çıxışı ilə başlamışdır. Onun "Maarif və mədəniyyət", "Molla Nəsrəddin", "Dan ulduzu", "Hücum", "Yeni fikir", "Yeni yol", "Kommunist" qəzetlərində və müxtəlif jurnallarda Cavid, Sabir, Məhəmməd Əmin (Yurdaqul – A.R.) və başqaları haqqında elmi, publisistik məqalələri çap edilmişdir. 1926-cı ildən Gənc Qızıl Qələmlər İttifaqının fəal üzvü olmuş, AYİ tənqid və ədəbiyyatşünaslıq seksiyasına rəhbərlik etmişdir. Ədəbiyyat Ensiklopediyasında (Moskva) "Hüseyn Cavid", "Əli bəy Hüseynzadə", "Abdulla Cövdət", "Ziya Göyaltı", "Ziya Paşa", "Məhəmməd Fuad Köprülüzadə", "Namiq Kamal", "Lahuti" və b. məqalələrin müəllifidir. "XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" və "Mirzə Fətəli Axundzadənin fəlsəfi görüşləri", "Cəlil Məmmədquluzadə və yaradıcılığı" kitabları onun qələminə məxsusdur. Professor B.Çobanzadənin və Az.FAN-ın sədr müavini R.Axundovun 1935-ci ildə Əli Nazim Mahmudzadəyə geniş rəy və müraciətindən sonra SSRİ Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti 1936-cı il 15 may tarixli qərarı ilə ona müdafiə etmədən ədəbiyyatşünaslıq üzrə "İctimai elmlər namizədi" elmi dərəcəsi vermişdir (AMEA RH Arxivi, fond-39, siy-1, s.v.103, qutu-5). Az.OZFAN-dan SSRİ Elmlər Akademiyasına 1933-cü il martın 22-də təqdim edilən nomenklatura siyahısında Ədəbiyyat Sektorundan dosent Ə.Nazim, professor A.V.Baqriy, H.Səmədzadə, C.Rəfibəyli, Dil Sektorundan isə professor B.Çobanzadə, dosent A.Tağızadə, İ.Həsənov və b. yer almışdır. Az.OZFAN-ın 23 may 1933-cü il tarixli 36 sayılı əmri ilə Ə.Nazim yeni yaradılmış "Ədəbi abidələrin nəşri" seksiyasının da müdiri təyin edilmişdir. SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialı Azərbaycan Bölməsinin Az.DETİ və ya Az.DƏSİ ilə müqayisədə müstəqil səlahiyyət imkanları məhdudlaşsa da, zəruri elmi-təşkilati məsələlərdə asılılıq pillələri artsa da, Ədəbiyyat Sektoru kiçik bir qrup ilə böyük mövzular üzrə tədqiqatlar aparmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. 1933-cü ilin illik hesabat yığıncağında çıxış edən dosent Ə.Nazim Ədəbiyyat Sektorunda "yetərincə mütəxəssis olmamasının narahatlıq doğurduğunu", XVIII-XIX əsr Azərbaycan ədiblərinin əlyazmalarını əldə etmək üçün xarici ölkələrin arxivlərindən, kitabxanalarından materialların surətlərinin, foto-şekillərinin toplanması, Moskvaya, Leninqrada, Tehrana elmi işçilərin ezam olunması zərurətini, hazırlanmış 4 monoqrafiyanın nəşri məsələsini Az.OZFAN rəhbərliyi qarşısında ciddi problem kimi qaldırmışdır. Mütəxəssis problemi ilə bağlı B.Talıblı, Ə.Abid, M.Rəfili, A.Avadyayev, Q.Quluzadə, D.Quliyev, P.Sultanov, S.Salmanova, M.Ə.Mirqasımov və b. yeni ədəbi qüvvələr Ədəbiyyat Sektoruna işə qəbul edildi. 1933-cü il dekabrın 4-də Az.OZFAN-ın Rəyasət Heyətinin İctimai Elmlər şöbəsinin müdiri, akademik İ.İ.Meşaninovun rəhbərliyi ilə sektor və seksiyalarda kadr və

struktur dəyişikliyi həyata keçirildi. Ə.Nazim Ədəbiyyat Sektorunun və Ədəbi abidələrin nəşri seksiyasının rəhbəri təyin edildi.

Ədəbiyyat Sektoru 1933-cü ilin sonunda əhatə dairəsini xeyli genişləndirərək Ədəbi abidələrin nəşri, Ədəbi irs, Türk ədəbiyyatı və Şifahi ədəbiyyat seksiyalarını yaratmışdır. 1934-cü il üçün Ədəbiyyat Sektorunun nəzərdə tutduğu iş planı ədəbiyyatşünaslıq elmimizin dirçəlişi istiqamətində ciddi addımlar atıldığından xəbər verirdi. Ə.Nazimin planına Molla Nəsrəddinin (Cəlil Məmmədquluzadənin – İ.H., A.R.) 1-ci cildini (10 ç.v.) çapa hazırlamaq tapşırılmışdır.

"Ədəbi abidələrin nəşri silsiləsindən: 1."M.F.Axundzadənin fəlsəfi əsərləri", rus dilində, həcmi 15 ç.v., icraçı Ə.Nazim, redaktoru R.Axundov. 2."M.F.Axundzadənin əsərlərinin tərtibi", türk dilində, həcmi 30 ç.v., icraçı Ə.Abid, redaktorları R.Axundov və Ə.Nazim. 3. Cəlil Məmmədquluzadənin (Molla Nəsrəddin) əsərlərinin tədqiqi. türk dilində, həcmi 20 ç.v., icraçı H.Səmədzadə, redaktoru Ə.Nazim təyin edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi problemləri ilə bağlı iki iş icraya təqdim olunmuşdur: 1. "Molla Nəsrəddin" jurnalının tarixi. Türk dilində, həcmi 2 ç.v., icraçı H.Səmədzadə, redaktoru Ə.Nazim. 2.Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Şəfinin yeri. Türk dilində, həcmi 2 ç.v., icraçı Ə.Abid, redaktoru Ə.Nazim nəzərdə tutulmuşdur. Dil və Ədəbiyyat İnstitutu direktorunun 1936-cı il 16 mart tarixli 4 sayılı əmri ilə Ə.Nazim (Mahmudzadə direktor müavini təyin edilmişdir. O, bu vəzifədə sentyabrın 7-dək fəaliyyət göstərsə də, C.Məmmədquluzadənin bədii əsərlərindən ibarət 2-ci cildi (şərhlərlə birlikdə 31 ç.v.) üzərində redaktə işini başa çatdıraraq Azərnəşrə təhvil vermişdir.

Ə.Nazim 1937-ci il mart ayının 18-də, bazar günü həbs edilmişdir. Novruz bayramı günü, martın 22-də müstəntiqin ona qarşı irəli sürdüyü ittiham İstanbulun "Türk yurdu" dərgisinin (1927) iki sayında çap edilən "Yeni Azərbaycan ədəbiyyatı" adlı məqaləsi olmuşdur. Oktyabrın 13-də (1937) SSRİ Ali Məhkəməsi Hərbi kollegiyası səyyar sessiyasının qərarı ilə Ə.Nazimə 10 il həbs cəzası verilmiş və o, 1941-ci ilin avqustun 31-də Oryol həbsxanasında vəfat etmişdir.

Əliəkbər Mahmud oğlu Mahmudzadə (1906, Təbriz – 31.08.1941, Oryol) - Görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi olaraq “Molla Nəsrəddin haqqında yazdığı məqaləni sizlərə təqdim etmək istətirəm:

MOLLA NƏSRƏDDİN HAQQINDA

Yanvarın 4-də tanınmış jurnalist və dramaturq, bir sıra ictimai komediyaların, məzhəkəli hekayələrin müəllifi və «Molla Nəsrəddin» jurnalının dəyişməz redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə vəfat etdi. İlk dəfə birinci rus inqilabından sonra ədəbi fəaliyyətə başlayan Ç. Məmmədquluzadə öz çiyinlərində imperializmin hərbi faciələrinin və məşum «müsavat diktatorluğu» günlərinin daş-ışarə ədəbi fəaliyyətində davam etdi. 1922-ci ildə İrandan qayıdandan sonra öz jurnalını bu səfər Sosialist Azərbaycanda nəşrə davam etməyə başladı.

Bu gün Molla Nəsrəddinin ölümü münasibəti ilə onun 25 illik ədəbi fəaliyyətinə yekun vurduqda, Azərbaycan ədəbiyyatında böyük bir dövr yaradan və Sabir, Göyçüsar və Əli Nəzmi kimi şairlər yetişdirən Cəlil Məmmədquluzadənin xatirəsinə layiqi qiymət verdikdə onun məfkurəsinin bütün ziddiyyətlərini açmaq, Azərbaycanda burjua-demokratik və sosialist inqilabları dövrünü keçirmiş olan, öz son əsərlərində mənsəb olduğu sinfin proletar diktaturası dövründəki bütün maddi və mənəvi təzadlarını ifşa etdirən yazıçının bütün fikri və yaradıcılıq səhv və kəsirlərinin köklərini göstərmək və onları açmaq zəruridir. Ona həqiqətən artıq qiymət verənlərlə olduğu kimi, yazıçının qiymətini inkar edənlərlə də mübarizə lazımdır. Biz köşəliləri sentimentalizm yolu ilə deyil, ayıq sinfi təhlil yolu ilə «vətənpərvəranə» aminlərlə deyil, partiyalı üsulla böyük yazıçının həqiqi, tarixi və sinfi qiymətini verməliyik.

Molla Nəsrəddinin 1905-ci il inqilabından sonra işçi sinfinin silahdaşları olaraq meydana çıxmış olan Azərbaycan maarifçi-demokratik ziyalılığına mənsubdur. Öz daxilində vahid olmayan «Molla Nəsrəddinə qrupunun inqilabçılığı buradan doğur. Birinci nömrəsindən etibarən patriarxal Azərbaycanın bütün çirkinliklərinə, feodal münasibətlərə, müsəlman məişəti, mövhumatı, ruhaniliyi, əleyhinə, İran, osmanlı istibdadı, din, molla, seyid, dərviş, bəy, xan və mülkədarlara qarşı mübarizə elan-hərb edən Molla Nəsrəddin böyük bir enerji ilə Azərbaycan kapitalist burjuaziyası və burjua ziyalısına qarşı mübarizəni davam etdirir. Molla Nəsrəddin özünün incə həvəsi, satirası ilə çarizmi və onun imperialist siyasətini incədən-incəyə ifşa edir, tənqid atəşinə tuturdu. Molla Nəsrəddin bütün imperialistlər ilə bərabər rus imperializminin də kəskin tənqidində davam edirdi. Bu isə heç də təsadüfi deyildi. Azərbaycan burjuaziyasının tarixdə mürtəce və əksinqilabi rolunu görüb ondan ümidlərinin kəsmiş olan şəhər və kənd xırda-burjuaziyası, ilk sırada əməkçi kəndlilər milli qurtuluşu öz sinfi mənafeələrinə qurban verən Azərbaycan

burjuaziyasından üz çevirib, öz mücadilələrini işçi sinfinin bolşevik partiyasının rəhbərliyi altında gedən mübarizəsinə bağladılar. Çünki onlar anladılar ki, milli qurtuluş uğrunda, sosialist inqilabı cəbhəsində mübarizə edən yeganə bir sinif — işçi sinfidir. Xırda-burjuaziya içindəki bu hərəkətin ifadəsi Molla Nəsrəddin və Sabir başda olmaq üzrə irəlidə ədəbi çərəyanı təşkil etdi. Bu çərəyan öz içərisində demokratik ziyalıların ən yaxşı ünsürlərini alaraq, burjua-mülkədar ədəbiyyatı, mütəfəkkirləri, siyasəti və onların müdafiəçisi olan rus imperializminə qarşı mübarizəyə başladı və bu cəbhədə polis, Azərbaycan kapitalist, bəy, xan, mülkədar, ruhanı və çinovniklərinin hücumuna məruz qaldı.

Buna baxmayaraq, o, Azərbaycan qadınlarının azadlığı, maarif, mədəniyyət və yeni həyat uğrunda mübarizəsini dayandırmadı. Hələ 1907-ci ildə Molla Nəsrəddin əlifba islahatı, yeni məktəb, millətçilik məsələləri uğrunda çarpışırdı. Lakin...

Xırda-burjua təbiəti ilkin başlanğıcdır, haçalanmışdır. Bu ikincillik bilxassə tarixin dönüm nöqtələrində özünü göstərir. Molla Nəsrəddin öz prinsiplərindən hər zaman eyni qüvvətlə, yeridə bilmirdi. Çox zaman o, milli qurtuluş şüarını Azərbaycan millətinin bütün siniflərinin qurtuluşu kimi anlayırdı, ona elə gəlirdi ki, milli qurtuluş Azərbaycan millətini «saflaşdıracaq», onu «xaricdən gəlmə» təzədlərdən qurtaracaqdır. Milli vəhdət xəyalına qapılanları milli-demokratizm məfkurəsini təbliğ edirdi ki, bu yolla hətta müəyyən bir dərəcədə panislamizm, pantürkizm təsirlərinə də qapılırdı

“Kommunist” qəzeti, 6 yanvar 1932-ci il, № 32.

Ədəbiyyat siyahısı:

Fikrin karvanı. Tərtib edən Elçin, Bakı: Yazıçı, 1984, s.209–221

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Asif Rüstəmli:Mənbə: "Molla Nəsrəddin" ensiklopediyası / Bakı: "Elm" - 2020. S. 102-103

İ.Həbibbəyli, A.Rüstəmli. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu: Davamlı ənənələr və müasirləşmə yollarında (1933-2013). Ədəbiyyat məcmuəsi (AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri). XXIV cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2013, s. 35-88.

Nizaməddin Şəmsizadə. Əli Nazim, Bakı: Tural, 2003, 256 s.

Vaqif Sultanlı. Azərbaycan ədəbi tənqidi, Bakı: Nurlar, 2019, s.183–185

<http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=6260&pno=4>